



СЕКЦІЯ 5. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922.76-056.34.88/647

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-2-24>**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ****Вовченко Ольга Анатоліївна,**

кандидат психологічних наук, докторант

*Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка**Національної академії педагогічних наук України*

olgawow4enko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4399-0118>

Мета публікації полягає у розкритті сутності та структури емоційного інтелекту, його функцій та особливостей формування на етапі становлення особистості з порушеннями розумового розвитку. Мета дослідження забезпечувалась поетапним вирішенням основних завдань: по-перше, констатувати стан сформованості емоційного інтелекту шляхом виявлення компонентів та їх рівнів сформованості; по-друге, визначити основні генералізовані чинники становлення емоційного інтелекту у підлітків з порушеннями розумового розвитку.

Методи. Для розв'язання окреслених завдань і забезпечення достовірності положень та висновків було використано загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Серед основних варто зазначити такі: теоретичні: дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для системного опису явища, що досліджується; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації; емпіричні: метод психодіагностики, що дав можливість визначити показники, рівні емоційного інтелекту (методика «Емоційний інтелект» (за Н. Холмом)), бесіди, спостереження. Психодіагностика проводилась відповідно до інструкцій, із дотриманням необхідних вимог та використання інструментарію у спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах та загальноосвітніх школах м. Києва.

Результати. Було встановлено низький рівень емоційного інтелекту, емоційної обізнаності, емпатії, управління власними емоціями та середній рівень здатності до розпізнавання емоцій інших людей. Здійснено припущення щодо детермінування алекситимією низького рівня емоційного інтелекту та його складників у підлітків з порушеннями розумового розвитку. Охарактеризовано алекситимію як низьку здатність до опису власного емоційного стану, недостатньою диференціацією власних почуттів та емоцій, невміння вербалізувати власні емоційні стани, недорозвиток рефлексивного компоненту емоцій. Здійснено порівняння результатів психодіагностики учнів загальноосвітніх шкіл та спеціальних шкіл-інтернатів.

Висновки. Емоційний інтелект є складною інтегративною особистісною властивістю, що проявляється через розуміння власних емоцій, емоційних переживань інших, забезпечує управління емоційним станом, підпорядкування емоцій вольовим зусиллям, сприяє самопізнанню, саморегуляції і самореалізації особистості. Визначений стан та низькі рівні сформованості емоційного інтелекту у підлітків з порушеннями розумового розвитку, що дає підставу для подальших наукових розвідок, приведення психодіагностичних заходів з подальшим розробленням ефективного психологічного супроводу підлітків з порушеннями розумового розвитку.

Ключові слова: *підлітковий вік, порушення розумового розвитку, емоційний інтелект, афект, алекситимія.*

FEATURES OF FORMATION EMOTIONAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENTS WITH DISORDERS OF MIND DEVELOPMENT**Vovchenko Olha Anatoliivna,**

Candidate of Psychological Sciences, Doctoral Student

*Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology**of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*

olgawow4enko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4399-0118>

Purpose. The purpose of the publication is to reveal the essence and structure of emotional intelligence, its functions and peculiarities of formation at the stage of personality development with impaired mental development. The purpose of the study was to provide a step-by-step solution of the basic tasks: first, to state

the state of formation of emotional intelligence by identifying the components and their levels of formation; second, to identify the main generalized factors for the development of emotional intelligence in adolescents with mental development.

Methods. General scientific and specific research methods were used to solve the outlined tasks and to ensure the validity of the provisions and conclusions. Among the main: theoretical: deductive (axiomatic and hypothetical-deductive) – for a systematic description of the phenomenon under study; inductive – for establishing patterns, systematization. Empirical: a method of psychodiagnosis that allowed to determine indicators, levels of emotional intelligence (Emotional Intellect (according to N. Hall)), conversations, observations. Psychodiagnostics were performed in accordance with the instructions, with the observance of the necessary requirements and the use of tools at special boarding schools and general schools in Kyiv.

Results. A low level of emotional intelligence, emotional awareness, empathy, managing one's own emotions, and an average level of ability to recognize other people's emotions were established. Assumptions have been made regarding the determination of low levels of emotional intelligence and its components in adolescents with mental development. Alexithymia is characterized as low ability to describe one's own emotional state, insufficient differentiation of one's own feelings and emotions, inability to verbalize one's own emotional states, underdevelopment of the reflexive component of emotions. Comparison of results of psychodiagnosis of pupils of special boarding schools and general schools in Kyiv.

Conclusions. Emotional intelligence is a complex integrative personality trait that is manifested through understanding one's own emotions, emotional experiences of others, provides management of emotional state, subordination of emotions to volitional efforts, promotes self-recognition, self-regulation and self-realization of personality. The condition and low levels of emotional intelligence formation in adolescents with mental development have been determined, which gives grounds for further scientific exploration, bringing psychodiagnostic measures with further development of effective psychological support of adolescents with mental development.

Key words: *adolescence, disorders of mental development, emotional intelligence, affect, alexithymia.*

Вступ

Сьогодні головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, незважаючи на її стан здоров'я та особливі освітні потреби. У сучасній Україні здійснюються активні пошуки шляхів інтеграції, адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами, зорієнтованих на формування і розвиток потенційних можливостей особистості з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема для осіб, що мають порушення розумового розвитку, забезпечення ефективних умов для входження особистості у сучасний динамічний соціум. Сучасний освітній простір нашої держави спрямований на формування, становлення та соціально-психологічну підтримку особистості з порушеннями розумового розвитку. Важливим при цьому є створення соціальних, психологічних та педагогічних умов для відповідного фізичного, інтелектуального, психічного та соціального формування таких складників особистості, як життєві компетентності, емоційно-вольова саморегуляція, емоційний та соціальний інтелект, емпатія та багато інших.

Як зазначав Л. Виготський, для розуміння психіки дитини з порушеннями інтелектуального розвитку важливо досліджувати співвідношення між інтелектом й афектом. Вчений наголошував на тому, що інтелектуальний компонент із емоційним компонентом перебувають у тісному зв'язку та постійній безперервній взаємодії. Дослідження, що є сьогодні, суперечливі,

дискусійні, особливо щодо функціонування емоційного інтелекту в осіб з порушеннями розумового розвитку. В численних дослідженнях вітчизняної та зарубіжної психології й педагогіки простежуються тенденції до нівелювання існування того факту, що особам з порушеннями інтелекту притаманна здатність до вербалізації та саморегуляції емоційних станів. Так, О. Величко зазначає, що у разі інтелектуальної дисфункції неможливо досліджувати емоційний інтелект, оскільки він має формуватися на відповідному рівні IQ. Н. Захаренко зазначає, що для осіб з інтелектуальними вадами характерною є низка порушень емоційно-вольової сфери, як-то: дисфорія, паритимія, перекручування різних емоцій, що не дає змогу досліджувати «чистоту» категорії явища «емоційного інтелекту».

Варто відмітити, що категорія «емоційний інтелект» – це не лише дослідження емоційно-вольової сфери особистості з порушеннями розумового розвитку. Це унікальна сукупність афекту, інтелекту, тілесних, вербалізаційних проявів та їх саморегуляційний аспект. Як зазначали П. Саловей і Дж. Майер, це сукупність сформованості та рівня розвитку таких якостей, як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, емпатія, уміння ставити себе на місце інших людей, навички спілкування та вміння знаходити компроміси, саморегуляція, вербалізація емоційних станів, здатність та наявність психоемоційної лінгвістики (Mayer, 2005).

Теоретико-методологічним підґрунтям нашого дослідження є роботи класиків



педагогіки та психології, які розглядали співвідношення інтелектуального й емоційного, зокрема, Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтєв, В. М'ясищев, О. Тихомиров та інші. На пострадянському просторі проблема емоційного інтелекту дотично розглядалась і висвітлювалась у працях таких вчених, як І. Андреева, О. Власова, С. Дерев'яно, Г. Гарскова, Н. Коврига, Д. Люсін, М. Манойлова, Е. Носенко та інші. Варто наголосити, що сучасний етап дослідження емоційного інтелекту представлений переважно поодинокими публікаціями авторів, що на цей час не дає комплексного уявлення про модель емоційного інтелекту в структурі особистості з порушеннями розумового розвитку, не розкриває умови формування. «Емоційний інтелект» – це відносно молода категорія для спеціальної психології. Часто у дослідженнях науковців на початку XXI століття можна зустріти низку синонімічних категорій, які використовувались для позначення цього терміну. Також варто відмітити, що дослідження здійснювалися через складники та суміжні категорії, що переважно пов'язано з відкиданням припущення про наявність «емоційного інтелекту» у осіб з порушеннями розумового розвитку в тому розумінні, яке дослідили свого часу американські психологи П. Саловей і Дж. Майєр (Mayer, 2005). Зокрема, йдеться про такі категорії: «емоційне самоусвідомлення» (О. Власова), «емоційне мислення» (О. Тихомиров), «емоційна компетентність» (В. Охрименко), «емоційне розуміння» (Е. Гресь), «емоційна розумність» (Е. Носенко), «емоційна грамотність» (О. Василенко).

Варто зазначити, що актуальність цього дослідження розкривається не лише через недостатність таких досліджень у спеціальній психології, по-перше, через складнощі підліткового віку, його динамічність, неоднозначність, відсутність емоційної стабільності особистості цієї вікової категорії; по-друге, через специфіку формування особистості з порушеннями розумового розвитку (особливості формування емоційно-вольової сфери, особистісної регуляції тощо).

Метою статті є розкриття сутності та структури емоційного інтелекту, його функцій та особливостей формування на етапі становлення особистості з порушеннями розумового розвитку.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

У спеціальній психології питання розвитку емоційного інтелекту, здатності підлітків означеної категорії до вербалізації власних

емоцій та до саморегуляції емоційних станів, як зазначалось вище, викликає багато суперечностей. М. Малафеев, Б. Братусь вважають, що недоцільно досліджувати емоційний інтелект у підлітків з розумовою відсталістю, оскільки він (емоційний інтелект) взаємопов'язаний із загальним рівнем інтелектуального розвитку (Братусь, 1992). У підлітків зазначеної категорії на фоні зниженого інтелектуального розвитку емоційний інтелект, відповідно, також матиме низькі показники. Науковці припускають, що виокремлення в структурі особистості з порушеннями розумового розвитку такого складника, як емоційний інтелект, унеможлиблює подальше формування механізмів саморегуляції.

Водночас В. Масленко, О. Анаров та В. Ботистюк вважають, що емоційний інтелект – це відносно стійка здатність, яку можливо розвивати. Вчені зауважують, що цьому сприяють такі особливості підлітків із порушеннями розумового розвитку, як емоційна лабільність, сугестивність, середній рівень емпатійності (Анаров, 2015).

Роль емоційного інтелекту як складника емоційно-вольової сфери підлітків з порушеннями розумового розвитку розглядали у своїх роботах І. Бех (Бех, 2008), М. Хоменко (Хоменко, 2018), Д. Пагава (Пагава, 2017), О. Яковенко (Яковенко, 2015). «Емоційний інтелект є вагомим регулятором особистісної саморегуляції та емоційно-вольової сфери, оскільки це відгук на переживання оточуючих людей, які дають можливість осмислити необхідність дотримання норм і які своєю чергою регулюють відносини особистості з порушеннями розумового розвитку з іншими людьми, активно реагувати, усвідомлювати, регулювати результати своїх вчинків», – зазначав у своїх дослідженнях Д. Пагава (Пагава, 2017).

Зарубіжні дослідження, зокрема роботи С. Когана, акцентують увагу на тому, що емоційний інтелект – це «здібність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними». Ця здібність має переважно когнітивний характер і не є складником особистісних якостей чи компонентом винятково емоційно-вольової сфери (Kagan, 2015)

Емоційний інтелект підлітків з порушеннями розумового розвитку – це сукупність ментальних властивостей особистості, що сприяють усвідомленню та розумінню власних емоцій та емоцій оточуючих людей, зазначала О. Яковенко. Так, основними складниками емоційного інтелекту, за К. Ізардом, є самосвідомість, самоконтроль, навички спілкування (чуттєвий, життєвий досвід), мотивація (Изард, 2008). Водночас, аналізуючи дослідження вітчизняних

психологів, зокрема О. Власової, О. Тихомирова та Е. Носенко, можна виокремити такі структурні компоненти: усвідомлена регуляція емоцій, розуміння (усвідомлення) емоцій, розпізнавання та вираження емоцій та почуттів.

На думку А. Ванди, емоційний інтелект являє собою також феномен соціально-психологічного походження, і не лише внутрішньо-особистісного чи органічного. Цей феномен пов'язує не лише структуру свідомого, а й структуру несвідомого. Структура емоційного інтелекту, на думку автора, багаторівнева: прояви спостерігаються на психофізіологічному, психологічному та соціально-психологічному рівнях. Емоційний інтелект постає як процес, власність і стан (Wanda, 2014).

Варто також зазначити, що різні науковці на сучасному етапі дослідження, як у загальній психології, так і спеціальній, схильні виділяти різні варіанти механізмів та структурних компонентів емоційного інтелекту. Так, ще в дослідженнях М. Хофмана та Г. Салівана розглядалися основні почергові дієві механізми емоційного інтелекту: ідентифікація, проекція та інтроєкція, емоційне наслідування, розуміння емоцій інших людей, рефлексія, децентрація (афективна, інтелектуальна й соціальна) (Sullivan, 1990). Зокрема, О. Журавльова серед інших підкреслює важливу роль ідентифікації та вербалізації емоційного інтелекту, завдяки яким «виникає емоційний зв'язок між суб'єктом і об'єктом, який сприймається, що дозволяє припускати наявність когніцій у структурі емоційного інтелекту» (Журавльова, 2017).

О. Яковенко зазначає, що процес активізації емоційного інтелекту у підлітків із нормальним рівнем інтелектуального розвитку включає три основні функціональні компоненти: емоційне збудження, знак емоції, ступінь та форма вияву емоцій, запам'ятовування емоційної події (Яковенко, 2015). Емоційне збудження визначає мобілізаційні зрушення в організмі. Якщо відбувається подія, що має значення для особистості, то відбувається і збільшення збудливості, швидкості й інтенсивності протікання психічних, моторних і вегетативних процесів. Зазвичай у підлітка з порушеннями розумового розвитку емоційне збудження характеризується сповільненням динаміки прояву. У нього може спостерігатися повна відсутність будь-якої реакції на подію, на яку б підліток із нормальним розумовим розвитком розвитку відреагував миттєво. Своєю чергою Д. Пагава зазначає, що своєрідність та атиповість формування емоційної сфери досліджуваних підлітків

полягає у підвищеній динаміці емоційного збудження та проблемності саме із «відповідним» «правильним» запам'ятовуваннями події, що відбулась. Перекручування якісно знижує рівень емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуальної функції. «...Якщо підліток буде не вірно проживати та запам'ятовувати емоції, ми будемо мати злість замість любові, ненависть замість дружби тощо» (Пагава, 2017). Це передусім говорить про таку особливість емоційно-вольової сфери підлітків з порушеннями розумового розвитку, як перекручування емоцій, полярність емоцій, та наголошує, що підлітки означеної категорії потребують додаткового психологічного супроводу з формування та контролю емоційної сфери, зокрема емоційного інтелекту.

Важливо пам'ятати, що емоційний інтелект підлітків з порушеннями розумового розвитку формується під впливом: слабкості та нерівноваженості нервових процесів; порушень пластичності та рухливості нервової системи; специфіки функціонування пізнавальних процесів (мимовільність, нестійкість та обмежений обсяг уваги, порушення сприймання об'єктів і ситуацій, незначні обсяги пам'яті); порушень мовленнєвої діяльності; несформованості абстрактно-логічного мислення (невміння оцінювати та співвідносити попередній досвід із поставленими завданнями; неглибокі, нестійкі, мало інтенсивні, односторонні, недиференційовані, ситуативні інтереси); специфічності формування видів діяльності (неусвідомлюваність кінцевої мети діяльності, безініціативність моторної рефлексії способів дій); специфіки формування «Я-концепції» (самооцінка, нерозуміння власних можливостей). На нашу думку, емоційний інтелект є складною інтегративною особистісною властивістю, що проявляється через взаємодію емоційних, когнітивних і вольових особливостей, спрямовується на розуміння власних емоцій, емоційних переживань інших, забезпечує управління емоційним станом, підпорядкування емоцій вольовим зусиллям, сприяє самопізнанню, саморегуляції і самореалізації особистості. Отже, дослідження емоційного інтелекту, розуміння його формування та функціонування в структурі особистості підлітка з порушеннями розумового розвитку дасть змогу впливати на якісне становлення особистості підлітка загалом та його подальше ефективне входження у сучасний соціум зокрема.

2. Методологія та методи

Мета статті полягає у практичному виявленні та експериментальній перевірці стану сформованості емоційного інтелекту підлітків з порушеннями розумового розвитку.



Означена ціль забезпечувалась поетапним вирішенням таких завдань:

– констатувати стан сформованості емоційного інтелекту шляхом виявлення компонентів, показників та рівнів сформованості;

– визначити основні генералізовані чинники становлення емоційного інтелекту у підлітків з порушеннями розумового розвитку.

Для розв'язання окреслених завдань і забезпечення достовірності положень та висновків нами було використано загальнонаукові та специфічні методи дослідження. Серед них: теоретичні: дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для системного опису явища, що досліджується; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації; емпіричні: метод психодіагностики, що дав можливість визначити показники, рівні.

Психологічна діагностика стану сформованості емоційного інтелекту у підлітків з порушеннями розумового розвитку здійснена за допомогою методики «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом), бесіди, спостереження.

Дослідженням було охоплено 108 підлітків з порушеннями розумового розвитку та 121 учень зі збереженим інтелектом (учні 5–9 класів). Психодіагностика проводилась відповідно до інструкцій, із дотриманням необхідних вимог та використання інструментарію у спеціальній загально-

освітній школі-інтернат № 17 м. Києва, спеціальній загальноосвітній школі-інтернат № 12 м. Києва, загальноосвітній школі № 149 м. Києва, загальноосвітній школі № 64 м. Києва.

Емоційний інтелект визначався через сформованість провідних емоційних модальностей (радість, страх, гнів), образ «Я» (прийняття себе та прийняття інших), адаптованість (адекватність вираження емоції відповідно до ситуації).

3. Результати та дискусії

За результатами діагностики підлітків з порушеннями розумового розвитку за методикою «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом) було встановлено низький рівень емоційного інтелекту, емоційної обізнаності, емпатії, управління власними емоціями та середній рівень здатності до розпізнавання емоцій інших людей (рис. 1). За результатами діагностування жоден із показників не визначався високим рівнем.

Із метою порівняльного аналізу стану сформованості емоційного інтелекту підлітків з порушеннями розумового розвитку нами було проведено діагностування емоційного інтелекту у підлітків зі збереженим інтелектом (рис. 2.). Отримані дані дали змогу констатувати, що для підлітків зі збереженим інтелектом властивий середній рівень загального показника емоційного інтелекту, емпатії, емоційної обізнаності, управління власними емоціями та здатності до розпізнавання емоцій інших людей.

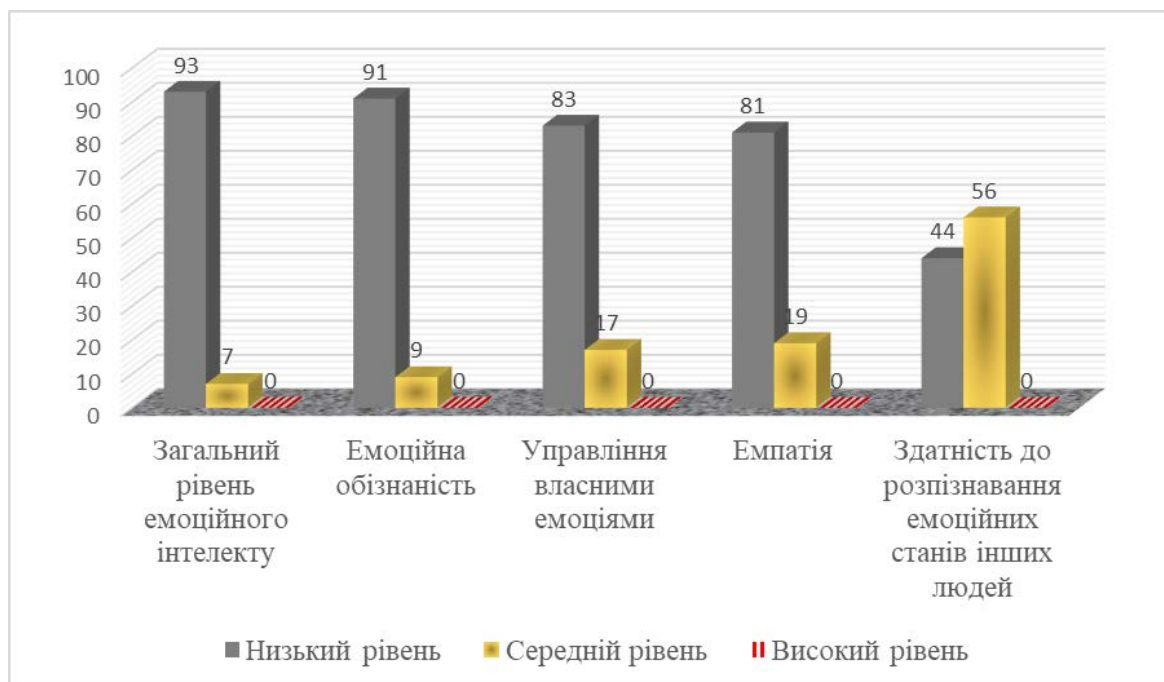


Рис. 1. Стан сформованості емоційного інтелекту та його складників за методикою Н. Хола «Емоційний інтелект» у підлітків з порушеннями розумового розвитку (у %)

За результатами діагностики підлітків з порушеннями розумового розвитку нами було встановлено, що рівень розпізнавання емоцій інших людей має більш високі показники, ніж розпізнавання власних емоційних станів.

Так, 44% продіагностованих підлітків з порушеннями розумового розвитку мають низький та 66% – середній рівень здатності до розпізнавання емоцій інших людей. За результатами шкали управління власними емоціями встановлено, що у 83% обстежених підлітків з порушеннями розумового розвитку низький рівень здатності до управління власними емоційними станами, лише у 17% середній рівень. Можна припустити, що низький показник за шкалою емоційного інтелекту та його складників у досліджуваних підлітків детермінується не лише порушеннями інтелектуальної сфери, а водночас алекситимією досліджуваних підлітків, тобто станом, за якого не вистачає розуміння, здатності до аналізу й опису емоцій у собі, що підтверджує і низький показник емоційної усвідомленості.

Алекситимія у психології визначається як низький рівень розвитку афективних і когнітивних процесів. Алекситимія часто характерна для інтелектуально слабкорозвинутих особистостей, які характеризуються низькою здатністю до опису свого власного емоційного стану, недостатньою диференціацією власних відчуттів та емоцій. Алекситимічні прояви в структурі особистості

констатуються через невміння вербалізувати власні емоційні стани, недорозвиток рефлексивного компоненту емоцій.

Підлітки з порушеннями розумового розвитку характеризуються алекситимією як стійкою рисою характеру, в підлітків зі збереженим інтелектом вона також може визначатися, але детермінується вона не органічними порушеннями, а є тимчасовою реакцією на депресію чи тривогу, захисною реакцією на фруструючу ситуацію, ситуацію, пов'язану з насильством чи агресією.

Провідною емоційною модальною характеристикою підлітків з алекситимією є емоція гніву (варіації та відтінки цієї емоції – роздратованість, злість тощо). Такі підлітки характеризуються низькою здатністю до адаптованості власних емоцій, тобто мають труднощі з адекватним вираженням емоцій відповідно до ситуації, що їх детермінує. Алекситимія не є причиною низького стану сформованості особистості чи емоційно-вольової сфери загалом, найімовірніше, вона зумовлюється органічними порушеннями та інтелектуальними порушеннями у розвитку підлітків.

У підлітків з порушеннями розумового розвитку алекситимія проявляється у труднощах під час вираження емоцій і почуттів, у поведінці під час емоційно-напружених ситуацій, у нездатності пояснити, розповісти, що відбувається з підлітком в певний момент на рівні переживань. У досліджуваних підлітків алекситимія часто впливає на

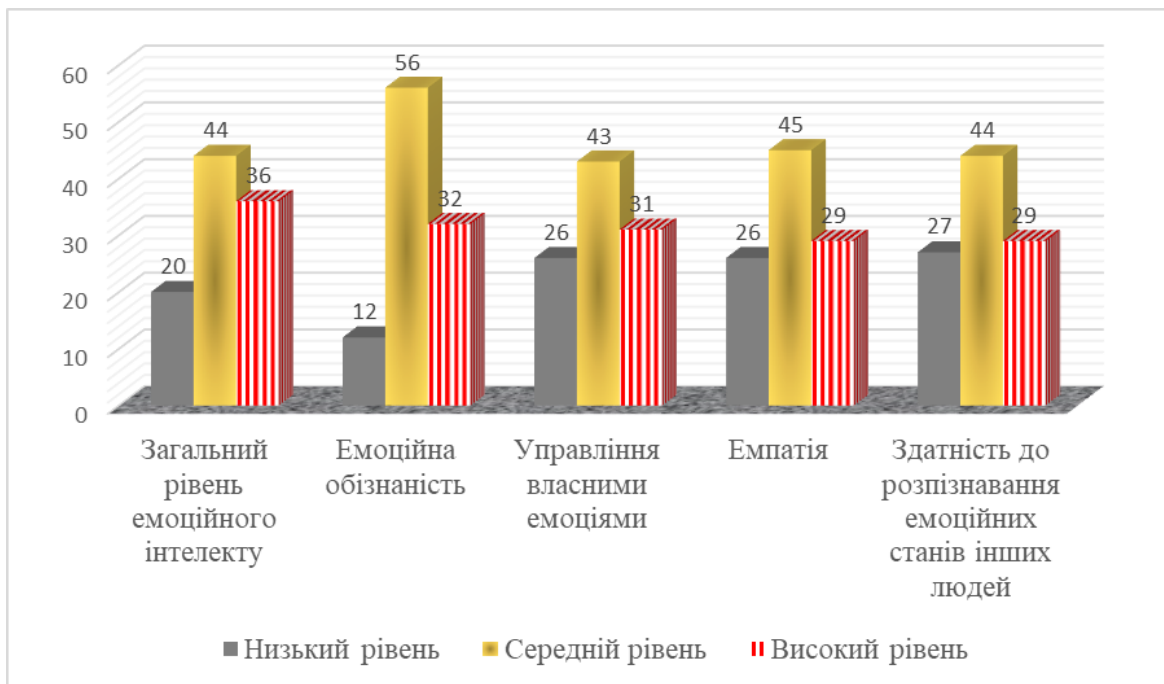


Рис. 2. Стан сформованості емоційного інтелекту та його складників за методикою Н. Хола «Емоційний інтелект» у підлітків зі збереженим інтелектом (у %)



Таблиця 1
Порівняльний аналіз стану сформованості емоційного інтелекту за його складниками у підлітків з порушеннями розумового розвитку (методика Н. Хола) (у %)

%	5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	9 кл.	Загальний
Високий	–	–	–	1	1	0,4
Середній	6	12	16	14	21	13,8
Низький	94	88	84	86	79	86,2

Таблиця 2
Порівняльний аналіз стану сформованості емоційного інтелекту за його складниками у підлітків зі збереженим інтелектом (методика Н. Хола) (у %)

%	5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	9 кл.	Загальний
Високий	13	19	21	21	28	20,4
Середній	77	68	70	59	63	67,4
Низький	10	13	9	20	9	12,2

рівень сформованості образу «Я», що виражається через нездатність до вербалізації власних своїх емоційних переживань, емоцій оточуючих, низьку здатність до управління власними емоціями. Наприклад, на запитання: «Що ти зараз відчуваєш?» часто підлітки з порушеннями розумового розвитку відповідають: «нічого», «просто сиджу» (описують свій нагальний стан, дії, які виконують, чи те, чим займаються). Беручи до уваги отримані результати, варто зазначити, що підлітки означеної категорії потребують додаткових психокорекційних занять, що будуть спрямовані на формування вміння називати емоції, почуття, які вони переживають, означувати їх відповідними вербальними символами, тобто сприяти формуванню психолінгвістичного

аспекту емоційного інтелекту, що дасть змогу надалі впливати на становлення емоційного інтелекту у досліджуваних підлітків загалом.

Висновки

За результатами спостережень, бесід, діагностування підлітків з порушеннями розумового розвитку за методикою «Емоційний інтелект» (за Н. Холом), було встановлено недостатню сформованість образу «Я», сформованість провідної емоційної модальності (гніву), недостатній рівень адаптованості (адекватність вираження емоції відповідно до ситуації). Узагальнюючи отримані результати діагностики емоційного інтелекту та його показників, нами було встановлено, що він характеризується у підлітків з порушеннями розумового розвитку низьким рівнем (86%) та середнім рівнем у підлітків зі збереженим інтелектом (табл. 1, 2).

Таким чином, низький рівень сформованості емоційного інтелекту та його компонентів у підлітків з порушеннями розумового розвитку дає змогу констатувати низьку диференціацію образу «Я»; низьку адаптованість до зовнішніх стимулів (низький рівень адекватності вираження емоції відповідно до ситуації); сформованість провідної емоційної модальності - гніву; недостатню опосередкованість міжособистісних контактів, комунікативної здатності; неусвідомлене співпереживання, ідентифікацію з оточуючими та дистанціювання від них.

Визначений стан та рівні сформованості емоційного інтелекту виступають підґрунтям для розроблення ефективного психологічного супроводу підлітків з порушеннями розумового розвитку у шкільній та позашкільній діяльності, який необхідно реалізовувати, по-перше, через безпосередній вплив на особистість підлітка з порушеннями розумового розвитку, по-друге, через вплив на нього через його найближче оточення, через сім'ю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анаров О. Психологічні технології формування та корекції поведінки підлітків з розумовою відсталістю. Херсон : Обус, 2015. 211 с.
2. Бех І. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2008. 280 с.
3. Братусь Н. Педагогіка почуттів. Київ : Знання України, 1992. 47 с.
4. Журавльова О. Психологія емпатії. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2017. 327 с.
5. Изард К. Психологія емоцій. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 464 с.
6. Пагава Д. Емоції та почуття підліткового віку за умов психофізіологічних порушень. Харків : Київські читання. 2017. 202 с.
7. Хоменко М. Емоційно-вольова сфера дітей з розумовою відсталістю: гендерний аналіз. Київ : Солдт ЛТ, 2018. 176 с.
8. Яковенко О. Психокорекційні методики формування та корекції емоційно-вольової сфери підлітків з порушеннями психофізіологічного розвитку. Чернівці : Ліга, 2015. 112 с.
9. Kagan S. Structures for Emotional Intelligence. New York : Bantam Books, 2015. 206 p.
10. Mayer J. Emotional intelligence: popular or scientific psychology. London. 2005. 117 p.
11. Sullivan H. Personal psychopathology. New York: B&D Books, 1990. 189 p.
12. Wanda A. Emotional – cognitive structuring. Toronto, 2014. 148 p.

REFERENCES:

1. Anarov, O. (2015) *Psykhologichni tekhnologii formuvannia ta koreksii povedinky pidlitkiv z rozumovoiu vidstalistiu* [Psychological technologies of formation and correction of behavior of adolescents with mental retardation]. Kherson: Obus [in Ukrainian].
2. Bekh, I. (2008). *Vykhovannia osobystosti* [Personal education]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Bratus, N. (1992). *Pedahohika pochuttiv* [Pedagogy of feelings]. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
4. Zhuravlova, O. (2017). *Psykhohihiia empatii* [Psychology of empathy]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I Franka [in Ukrainian].
5. Izard, K. (2008). *Psihologiya emocii* [Psychology of emotions]. Sankt Peterburg: Piter [in Russian].
6. Pahava, D. (2017). *Emotsii ta pochuttia pidlitkovoho viku za umov psykhofiziologichnykh porushen* [Emotions and feelings of adolescence under conditions of psychophysiological disorders]. Kharkiv: Kyivski chytannia [in Ukrainian].
7. Khomenko, M. (2018). *Emotsiino-volova sfera ditei z rozumovoiu vidstalistiu: hendernyi analiz* [Emotional-volitional sphere of children with mental retardation: gender analysis]. Kyiv: Soldt LT [in Ukrainian].
8. Yakovenko, O. (2015). *Psykhokorektsiini metody formuvannia ta koreksii emotsiino-volovoi sfery pidlitkiv z porusheniamy psykhofiziologichnoho rozvytku* [Psychocorrectional methods of formation and correction of emotional-volitional sphere of adolescents with disorders of psychophysiological development.]. Chernivtsi: Liha [in Ukrainian].
9. Kagan, S. (2015). *Structures for Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
10. Mayer, J. (2005). *Emotional intelligence: popular or scientific psychology*. London.
11. Sullivan, H. (1990). *Personal psychopathology*. New York: B&D Books.
12. Wanda, A. (2014). *Emotional – cognitive structuring*. Toronto.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020.
The article was received 03 March 2020.

УДК 159.973

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-2-25>

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Дрозд Лідія Вікторівна,

магістр психології, аспірант кафедри корекційної освіти

Херсонський державний університет

drozdliidiya301091@gmail.com

<https://orcid.org/0000-00001-5406-2942>

Мета статті – обґрунтувати та висвітлити зміст програми корекційно-розвивальних занять із формування вміння планувати власне майбутнє в підлітків спеціальних закладів освіти. Основні завдання, які вирішувалися під час проведення занять, – формування в підлітків з інтелектуальними порушеннями самостійності у виборі та реалізації життєвих планів і встановлення перспектив майбутнього життя після закінчення закладу освіти, формування соціальних компетентностей для успішної інтеграції в соціум.

Наведено засоби та **методи** корекції цілепокладання в умовах спеціального закладу освіти, зокрема метод планування та способи його реалізації (від провідної діяльності до власного життя) під час корекційно-розвивальних занять як складової частини соціалізації й орієнтира життєдіяльності людини. Використано емпіричні методи: спостереження, опитування, формувальний експеримент. Запропоновано етапи проведення занять із формування життєвого цілепокладання. Визначено критерії готовності підлітка до життєвого цілепокладання й устрою власного життя.

Результати. Наведено методики, тренінгові вправи формування розуміння підлітками характеру взаємозв'язку між етапами життя людини та досягненнями на кожному етапі, уміння орієнтуватися в часових рамках подій, уміння проектувати та планувати власні життєві події. Статистично доведено, що після проведення програми корекційно-розвивальних занять значно збільшилася кількість підлітків із високим рівнем життєвого цілепокладання. Значно зменшився показник підлітків, які мали низький рівень. Зазначено, що низький відсоток сформованості життєвого цілепокладання в підлітків після проведення програми зумовлений їхнім рівнем первинного порушення та слабкістю формування причинно-наслідкових зв'язків.

Висновки. Результати порівняльної діагностики засвідчують ефективність використання програми корекційно-розвивальних занять для формування життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальних закладів освіти. Окреслено перспективи подальших наукових розробок, зокрема, питання формування уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про способи організації та проектування часу власного життя у професійно-трудої і особистісній сферах.

Ключові слова: учні, інтелектуальні порушення, життєвий шлях, планування, соціально-часові рамки, уява.